

УДК 82:008

Личковах Володимир Анатолійович,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних
дисциплін та українознавства Чернігівського
національного технологічного університету
Файзулліна Ганна Станіславівна,
аспірант кафедри культурології та інноваційних
культурно-мистецьких проєктів
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЕТНОКУЛЬТУРОГРАФІЯ

У статті обґрунтовується новий напрямок культурологічного знання – «етнокультурологія» як синтез наукового і мистецького дискурсів щодо традиційної культури певного народу або регіону в контексті філософії етнокультури та культурологічної регіоніки. Світоглядно-ментальні та художньо-образні аспекти етнокulturології виявляються, зокрема, у художній літературі, яка з часів Ренесансу виступає в якості «енциклопедії народного життя», відтворення «духу нації» та «культурної душі» народу. Найбільше етнокulturологічні риси літератури присутні у жанрах філософського, історичного, психологічного роману, в Україні – у творчості «народників» і «шістдесятників». Мотиви етнографізму та націєтворення представлені також у творах наукової фантастики, поезії й драматургії, пов'язаних з історією (в т.ч. «альтернативною») українського народу, з долею людини та її родоводу в культурно-історичних та соціально-психологічних вимірах буття етносу.

Ключові слова: культурологія, етнокulturологія, художня література, філософія і література, філософський роман, етнос, ментальність, архетип, філософія етнокультури, культурологічна регіоніка.

Личковах Владимир Анатольевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой общественных дисциплин и украиноведения Черниговского национального технологического университета

Файзуллина Анна Станиславовна, аспирант кафедры культурологии и инновационных проектов культуры и искусства Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Художественная литература как этнокультурология

В статье обосновывается новое направление культурологического знания – «этнокультурология» как синтез научного и художественного дискурсов относительно традиционной культуры определенного народа или региона в контексте философии этнокультуры и культурологической регионики. Мироззренчески-ментальные и художественно-образные аспекты этнокультурологии проявляются, в частности, в художественной литературе, которая со времен Ренессанса выступает в качестве «энциклопедии народной жизни», воссоздания «духа нации» и «культурной души» народа. Эстетико-этнокультурологические черты литературы наиболее присутствуют в жанрах философского, исторического, психологического романа, в Украине – в творчестве «народников» и «шестидесятников». Мотивы этнографизма и становления нации представлены также в произведениях научной фантастики, поэзии и драматургии, связанных с историей (в т.ч. «альтернативной») украинского народа, с судьбой человека и его родословной в культурно-исторических и социально-психологических измерениях бытия этноса.

Ключевые слова: культурология, этнокультурология, художественная литература, философия и литература, философский роман, этнос, ментальность, архетип, философия этнокультуры, культурологическая регионика.

Lychkovakh Vladimir, Doctor of Philosophy, Professor, the Head of Social Studies and Ukrainian Studies Chair of Chernihiv National Technological University

Fayzullina Anna, Postgraduate Student of the Chair of Culturology and Innovative projects in Culture and Arts of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Artistic literature as ethnoculturography

The article explains the new direction of cultural studies – «ethnoculturography» as a synthesis of scientific and artistic discourses regarding to the traditional culture of a particular nation or region in the context of the philosophy of ethnic culture and cultural regional culture studies. Ideologically-mental, artistic and imaginative aspects of the ethnoculturography manifested, in particular, in the literature, which since the Renaissance serves as «an encyclopedia of folk life», recreation «the spirit of the nation» and «cultural soul» of the people. Most ethnoculturographical features of literature present in the genres of literature such as philosophical, historical, psychological novel, in Ukraine – in the works of «populists» and «Sixties». Motives of ethnographism and nation are also represented in the works of science fiction, poetry and drama associated with the history (including "alternative") of the Ukrainian people, with the fate of the person and his bloodline in the cultural, historical and socio-psychological dimensions of being an ethnic group.

Key words: cultural studies, ethnoculturography, artistic literature, philosophy and literature, philosophical novel, ethnicity, mentality, the archetype, the philosophy of ethnic culture, regional culture studies.

У процесі становлення вітчизняної культурології виникають різні позиції у тлумаченні її сутності, предмета, завдань, взаємовідносин з іншими гуманітарними дисциплінами. Найгостріше дискутуються проблеми її наукової природи і статусу, специфічного місця та універсалізуючої ролі в системі сучасної гуманітарії. Так, акад. Ю. Богуцький розуміє предметну галузь культурології як інтеграцію досліджень різних аспектів культури в корпусі філософського, історичного, етнологічного, мистецтвознавчого, соціологічного, психологічного та іншого знання, що дозволяє синтезувати «знання про культуру та побачити єдність засад сучасних національних культур» [1, 9]. Проф. В. Шейко вважає, що культурологія склалася на основі компаративних методів аналізу, перш за все, в історичних та кроскультурних дослідженнях [23, 22]. На думку проф. І. Федорової, культурологія є сукупністю теоретичних і емпіричних знань про культуру як процес життєдіяльності людства, творення технологій людського буття, а її предметом є процес становлення і розвитку культури як соціального досвіду людини, соціальної пам'яті, що детермінує становлення індивіда тощо [18, 6-7].

Натомість, відомий західноєвропейський філософ, проф. Сарагоського університету Бенно Гюбнер доволі скептично ставиться до культурології як окремишньої наукової дисципліни. Для нього культурологія – це «все ще дискусійний концепт», що означає предмет, який вивчається «тільки в колишніх радянських республіках, але не в західних університетах» [21, 11]. У США, наприклад, викладаються «cultural studies» («культурологічні дослідження»), у деяких західних університетах є предмет «науки про культуру», як правило, у поєднанні з етнологією. І все ж таки, попри таку скептичну позицію щодо концепту і академічної дисциплінарності культурологічного знання, Б. Гюбнер визнає «культурологію» в широкому, діалогічному, плюралістичному та науковому сенсі, обґрунтованому Гумбольдтом і Марквардом. З його точки зору, це не стільки КУЛЬТУРО-логія, скільки Культуро-ЛОГІЯ, «яка повинна не тільки подолати, перевершити specialitates в Universitas, дати нам загальну думку, орієнтацію ЦІЛОГО» [21, 13].

З іншого боку, у предмет культурології входить не тільки вивчення культури як цілого в її універсальних вимірах, а й її специфіковані, «спеціалізовані» форми, в т.ч. і *художня культура*. Кожний вид мистецтва, процеси його творення, сприйняття і функціонування в суспільстві можуть бути предметом культурологічного дослідження – «культурологія мистецтва», «культурологічне мистецтвознавство» і таке інше. До речі, одним із теоретичних джерел культурології і було якраз літературознавство, хоча на сьогодні західні «cultural studies» виходять за рамки літератури і посилаються також на інші мистецькі артефакти і «культурні продукти».

Отже, проблема полягає в тому, чи може художня література, як і інші види мистецтва, бути предметом культурологічного аналізу як феномен художньої культури та «культурологічної герменевтики» (О. Колесник)? Іншими словами, чи є художня література своєрідною «культурологією», як у свій час, особливо в слов'янських країнах, вона була своєрідною «філософією», «ідеологією» і навіть «пророцтвом» («поет в России – больше, чем поэт...»), поет-пророк у творчості Тараса Шевченка, Пантелєймона Куліша, Лесі Українки). Актуальність цієї проблеми зростає у зв'язку з розширенням соціокультурних функцій мистецтва і літератури, зростанням впливу артефактів і текстів культури на соціо-, аксіо- та естетосферу сучасного інформаційного суспільства.

Хоча не всі філософи та культурологи визнають художню літературу як об'єкт спеціалізованих досліджень, в українській та світовій гуманітарії існує потужна традиція компаративного аналізу філософських та літературних текстів, тенденція зближення і взаємозбагачення філософсько-культурологічного та естетико-мистецького дискурсів.

В історії західноєвропейської культури таке наближення літератури (белетристики) до філософії як «енциклопедії» національного життя розпочинається, традиційно з Данте Аліґ'єрі («Божественна комедія») та продовжується в інших ренесансних письменників, поетів, драматургів – Еразм Роттердамський, Мігель де Сервантес, Вільям Шекспір. Цю тенденцію підхоплює й розвиває Просвітництво, як французьке (А. Руссо, Д. Дідро, Вольтер), так і німецьке (Г.-Е. Лесінг, Й. Ф. Шіллер, Й. В. Гете). Майже цілковите отождолення художньої літератури з філософією та «культурним духом» нації відбулося в німецькому романтизмі – брати Шлегелі, Ф. Гельдерлін, Новалис, що теоретично було закріплено у філософсько-естетичних працях Ф. В. Шеллінга, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше (який був, до речі, професором класичної філології й «філософом життя» одночасно). У літературознавстві виникають й розвиваються концепції «культурологічної герменевтики» (Ф. Шлейермахер, В. фон Гумбольдт, В. Дільтей, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, Г. Гессе), які трактують художню літературу як складову частину «наук про дух» з її методами вживання, відчуження, перенесення, ідентифікації – «розуміння». Навіть реалістична література XIX ст. трактується як паранаукове джерело пізнання (з творів Оноре де Бальзака, наприклад, можна довідатись про французьке життя того часу більше, ніж із праць істориків, економістів, юристів разом узятих, – вважали основоположники марксизму). А «натуралізм» в літературі (вплив позитивізму) взагалі ґрунтувався на даних психології, фізіології, медицини і був своєрідною «соціологією» французького суспільства того часу (напр., творчість Е. Золя, бр. Гонкур тощо).

В Україні розуміння і перетворення літератури в «зерцало філософське», в «картини народного життя» розпочинається, мабуть, із творчості Г.С. Сковороди. Його «Сад божественних пісень», «Басні

харківській», літературно-філософські діалоги і притчі стали правдивою «енциклопедією» українського життя (пост)барокової доби, «компендіумом» народної мудрості й етнокультури, сплавленими з біблійними, філософськими та етнографічними святостями нашого народу [9].

Подальший розвиток української художньої літератури – від І. Котляревського, Тараса Шевченка, П. Куліша до так званого «народницького» періоду кін. XIX ст. – був принциповим утвердженням у ній світогляду, культури, мови, ментальності, «духу» нації та національної ідеї в літературно-образній формі, в етнокультурній «душі» прози, поезії, драматургії. Попри царські утиски і заборони народна душа співала (навіть інколи французькою – це дозволялося, часом, в театрах!).

Дослідження історії української літератури як історії української культури в контексті філософії активно розпочались з кін. XIX ст. у працях видатних істориків, літературознавців, філософів: М. Грушевського, М. Євшана, М. Зерова, Ю. Клена, Є. Маланюка, О. Потебні, М. Хвильового, Д. Чижевського, Ю. Шереха-Шевельова. Багато хто з них, попри критику народницького «етнографізму», все ж таки шукали найглибші світоглядно-філософські коріння української літератури у міфології, релігійності, ментальності, звичаях і традиційному способі життя нашого народу [11].

На сьогодні в українській філософії, культурології, естетиці, літературознавстві спостерігається взаємний інтерес до винайдення філософсько-культурологічного змісту сучасної літератури, до утвердження її етнокультурологічного статусу в якості «художньої моделі» національної ідентичності [3].

У сучасній українській філософії до осмислення літератури як «способу філософування» у контексті традицій вітчизняної духовності звертаються філософи Г. Аляєв, Т. Андрійчук, Т. Біленко, О. Забужко, В. Малахов, М. Попович, Т. Суходуб, В. Табачковський, Н. Хамітов та інші антропологічно та екзистенціалістськи налаштовані дослідники. Серед естетиків літературно-філософська взаємодія розглядається у працях О. Білого, В. Герасимчук, Я. Голосовкера, М. Загорюлько, М. Каранди, О. Кирилової, О. Оніщенко, О. Поліщук, В. Полянської, В. Пуліної, С. Стоян, Л. Чабак, науковця і письменника А. Федя. Українські літературознавці завжди тяжіли до філософсько-культурологічних узагальнень, до контекстуального аналізу літературних текстів, особливо філософської прози, публіцистики та інтимної лірики. Тут виділяються праці Т. Гундорової, І. Дзюби, Л. Донченко, М. Жулинського, Н. Зборовської, В. Нарівської, П. Павлишина, С. Павличко, В. Панченка, Є. Сверстюка, В. Шевчука. У зв'язку з цими дослідженнями вже побудована так звана «літературознавча концептологія» (Л. Тарнашивська).

Що стосується сучасної української культурології, то її зв'язок з художньою літературою, літературознавчим аналізом і критикою тільки починає осмислюватися і стверджуватися, хоча і не всіма культурологами. Серед тих, хто приймає літературу в якості об'єкта чи предмета культурологічного аналізу, хто вбачає в ній текстуральну основу для культурологічної «концептології», «контент-аналізу» і «герменевтики», можна назвати Є. Більченко, Т. Гром'яка, Ю. Джулая, О. Кирилюка, О. Колесник, Н. Кривду, І. Мойсеїва, М. Собуцького та інших представників кафедри культурології Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Однак, незважаючи на доволі значну кількість публікацій з цієї проблематики, культурологічні дослідження сучасної української літератури ще не знайшли своє місце у структурі предмета і не набули відповідного наукового статусу в змісті і основних напрямках розвитку культурологічного знання. Крім того, впровадження ідей, положень і методів дослідження сучасної етнокультурології у літературознавчий аналіз ще тільки розпочинається і конче потребує свого методологічного осмислення і теоретичної розробки в контексті «філософії етнокультури» (В. Личковах). Зокрема, предметом етнокультурологічного дослідження тут може стати і сучасний український філософський роман, узятий в його світоглядно-філософських і ментально-архетипових вимірах (Г. Файзулліна) [16, 17]. До того ж, у такий аналіз уводиться концепт «етнокультурологія», уперше запропонований В. Личковахом у статтях про творчість Ольги Петрової [10].

Отже, *мета статті* – обґрунтувати концепцію художньої літератури як «етнокультурології», визначити етнокультурологічні виміри української літератури на прикладах творчості П. Куліша, П. Тичини, В. Шевчука, А. Федя та ін. Такий підхід глибше розкриє взаємозв'язки філософії, культурології, естетики, літератури, розширить кордони сучасного культурологічного та літературознавчого аналізу, збагатить культурологічний дискурс «філософією етнокультури», світоглядними ідеями, образами, мотивами, втіленими в літературних текстах (тезаурусі).

З точки зору епістемологічної класифікації науки бувають «логічними» і «графічними». ЛОГІЯ (від гр. – «слово», «думка», «вчення») визначає науку як аналітичне дослідження логіко-раціональними, дискурсивними методами диференціації та систематизації фактів (напр., геологія), а ГРАФІЯ (від гр. – «пишу», «описую», «окреслюю») позначає описовість наукової думки, її опору на образно-ілюстративний матеріал (напр., географія). У цьому сенсі в широкому дослідницькому полі філософії етнокультури розрізняють етнологію та етнографію, у мистецтвознавстві – іконологію та іконографію, в історичних науках – історіософію та історіографію тощо.

Так само культурологія як наука про культуру може доповнюватися *культурографією* – її «описанням», і не тільки логіко-науковими, а й художньо-образними, мистецькими засобами. З цієї точки зору етнокультурологія теж може розвиватися як у межах філософії етнокультури, так і в межах естетики міфу, фольклору, народних ремесел, звичаїв, обрядів, тобто як етнокультурологія, в т.ч. у різних видах мистецтва і літератури.

Відтак, *етнокультурологія*, на наш погляд, – це синтез наукової й мистецької рефлексії, що поєднує знання філософії етнокультури з їх естетичним відтворенням у художньо-образних формах. Етнокulturологія в *мистецтві* та *літературі* вимагає особливого типу дискурсу, де метафізика, естетика, семіотика, хронотопіка перехрещуються з художнім баченням, індивідуальною арт-практикою митця, письменника. У цій ситуації «духовна географія» краю (Фосильон), його культурний ландшафт втілюються у художніх образах, естетично переживаються через «графію» мистецтва і літератури. Етнокulturологія тут набуває наочного, художньо-образного характеру, але виконує не ілюстративну функцію, а стає самостійним методом етнокulturологічного дослідження. Через етнокulturологію митець (письменник) фактично перетворюється в дослідника [12], сполучаючи теоретичні й художні методи, наукові й мистецькі дискурси в єдине «логіко-графічне» ціле. Філософія етнокультури як новітній напрямок народознавства [8] у такий спосіб збагачується мистецтвознавчими й літературознавчими рефлексіями, образами мистецтва й літератури як «дзеркала» чи «задзеркалля» географії, світогляду, етноментальності, культурної історії й духовності окремих народів

Елементи етнокulturології знаходимо вже у першому українському історичному романі «Чорна рада. Хроніка 1663 року» Пантелеймона Куліша (1857), у якому автор як прихильник державності вперше в українській літературі пов'язує ідею України з культуротворчими процесами, пояснюючи це тим, «що без розбудови національної культури неможливо виробити й елементарні форми державності». Звідси його послідовна подвижницька культурно-просвітня діяльність, постійний компроміс із самодержавством, пошуки легальних форм у справі розвитку українського соціального життя і слова, спроби об'єднатися навколо ідеї особливої етноцивілізації культурного відродження українського народу.

Романтизм П. Куліша визначається його своєрідною «хутірською філософією». Це філософія українського буття, яка формується в типових і цілком природних обставинах повсякденної діяльності українців (господарської, комунікативної та духовної), визначаючи їхній національний характер, етноменталітет. На думку П. Куліша, українська нація за самою природою є селянською, «хутірською», але не стільки в соціальному, скільки в духовному, етнокulturальному розумінні. Крім того, характерними ментальними рисами українського етносу є, за П. Кулішем, лірична почуттєвість та глибока релігійність, пов'язані із світоглядним антеїзмом та «хутірською поезією».

З точки зору літературної етнокulturології, основний філософський персонаж роману, в якому є втіленим стрижень української етнокультури, – це Кирило Тур. Саме цьому герою роману «Чорна рада» притаманні такі незбагненні риси етнонаціонального менталітету, як ірраціональні моменти психіки і поведінки, що становлять основу «бароковості» української людини. Світоглядно-філософський смисл феномену «бароковості» в українській культурі полягає в тому, що під ірраціоналізмом розуміється щось додатне до раціональності, яка неспроможна охопити всю різноманітність духовної та знаково-символічної реальності; щось трансцендентне, позасвідоме, інтуїтивне, збагачуюче «філософією реальності». Відтак, головною етнокulturологічною характеристикою героя роману виступає надзвичайна, екстремальна емоційність, кордоцентричний пафос українця-козака, лицаря степових просторів. Кирило Тур – це вибух емоцій, він ніби нічого не помічає навколо себе, а бачить лише самоцільну мету. Хоча вміє підпорядкувати «реальність» досягненню своїх «ідеалів».

В етнокulturології роману П. Куліша простежується ще одна типова риса, генетично притаманна традиційному менталітету українця, – так звана інтровертність, відстороненість від світу, заглибленість у потаємну схованку своєї душі. Кирило Тур, з одного боку, виступає як пустельник, зі своєю правдою, зі своїм розумінням буття і світу, яке не збігається із колективною правдою громади, а з іншого, автор подає його індивідуальне існування як екзистенціальну істину, більш прозору і зрозумілу для традицій української етнокультури [14].

З позицій єдності історіософії та етнокulturології у романі «Чорна рада» П. Куліш порушив також проблеми співвідношення людини і влади, особи і мас, трагедію братовбивства і абсурд кровопролиття, колізії батьків та дітей, кохання, вірності та зради. В аспекті філософії етнокультури розглядалися питання народної моралі, стосунків України і Росії, боротьби за незалежність України, її державність та соборність, етнокulturологія національної самобутності.

Також є репрезентативним щодо етнокulturології філософський роман «Дім на горі» В. Шевчука (1983), оскільки щільно є пов'язаним із традиціями української етнокультури. Дискурс і художня мова роману багаті фольклорними тропами, лірико-пісенною піднесеністю, що зближує твір з баладою, яка в Україні корелювала з козацькою «думою» як першоджерелом.

Якщо звернутися до літературних витоків творчості В. Шевчука, то естетично близькою до його філософських пошуків у художній літературі стала рання творчість Павла Тичини, а саме віршована збірка «Сонячні кларнети» (1918). «Символічний кларнетизм» П. Тичини наповнений панмузичністю, ритмом та гармонією як у смислового та емоційному навантаженні, так і у стилістиці віршованої стої, яку Ю. Лавріненко назвав «величаво-урочистим ямбом» [7, 465].

Естетикою «Сонячних кларнетів» П. Тичини наповнена повість-преамбула згаданого роману В. Шевчука, яка починається розділом «Спокій». У ньому автор звертає увагу на завмерле дійство навколо дому на горі біля річки Тетерів, тим самим маніфестуючи гармонію Людини і Природи. Для творчості

В. Шевчука, як і для П. Тичини, притаманні настрої «космізму», що в українському «святівідношенні» поєднують людину і природу, відтворюючи міфопоетику романтизму і символізму.

І для П. Тичини, і для В. Шевчука художньо-естетично є властивим синхронне відтворення різних почуттів-смишлів, сполучення в літературному образі як «графії» не тільки символів та алегорій, а й кольору, звуку, запаху, дотику. Така синестезія, поєднуючи різні чуттєві враження, є характерною ознакою багатоколіристичної панмузичності, що досягнута завдяки елементам імпресіоністичної стилістики в етнокультурнографічній творчості обох митців. Міфопоетичне і космічне виявляються через панмузичну синестезію.

Отже, феномен «синестезійної поезії» Павла Тичини узмістовлює істотні риси української естетичної душі, виявляючись не лише у змістах, але й у формах художньої літератури як етнокультурнографії. Зокрема, роман В. Шевчука «Дім на горі» став втіленням естетики «кларнетизму» у романно-баладній формі. Крім того, цей сучасний роман, за М. Жулинським, орієнтований на сквородинівське світобачення, що етноментально спирається на «серце» й містичну інтуїцію.

Радісний гімн природі, життєствердження та світова гармонія встановлюють зв'язки роману В. Шевчука «Дім на горі» також із винниченковою філософією вітаїзму, конче характерного для українського світовідношення як «СВЯТОВІДНОШЕННЯ» [8], що набуває в романі знаково-символічних, літературно-графічних форм. Якщо звернутись до вітаїзму В. Винниченка, то його літературні герої неабияк наділені «інстинктом життя», що складає світоглядно-філософське та ментально-естетичне кредо письменника. З цієї точки зору, роман В. Винниченка «*Лепрозорій*» (1938) можна розглядати як літературно-графічне втілення наукової концепції «конкордизму» (від лат. *concordia* – погодження, згода), яка задає певну схему лікування та відновлення життєвих, фізичних і духовних сил людства, базованої на погоджуваності цих сил між собою та на їхній рівновазі. Ментально-вітаїстичний складник творчості В. Винниченка вплинув на літературно-графічну методологію творення образів людей, що сміливо кидають виклик неблаганній фатальності людського буття, виявляючи характерні риси українського національного характеру. Обґрунтовуючи засади «конкордизму» як програми гармонійного розвитку майбутнього суспільства, В. Винниченко намагався створити етнокультурні та світоглядно-ментальні умови для морального вдосконалення людей на гуманістичних засадах народних етичних традицій.

З точки зору літературної етнокультурнографії для роману В. Шевчука «Дім на горі» знаково-етноментальним є постійно наголошуваний зв'язок Людини і Природи. Автор співає художньо-образний, міфопоетичний гімн традиційному українському «антеїзму», що складає світоглядне підґрунтя етнокультури: «Іван сидів на розкладному стільці-палиці і був такий непорушний, що з сусіднього куша спустився безбоязно на невидимий, бозна-коли протягнутий павутинку-місток, невеликий срібний павук. Пішов, перебираючи ногами, а що павутини не було видно, здавалося, йде він по повітрі. [...] Іван відчув, що той павучок проклав дорогу і до його серця» [22, 43]. Цей незбагнений етнокультурний дар саме так бачити й описувати рідну природу прописаний у поетичній душі народу, в його піснях і легендах, казках і міфах, коли добрі й злі духи, свої і чужі боги управляли сонцем і вітром, водою і вогнем, коли праукраїнське «святівідношення» було панестетичним.

Ще одним етнокультурнографічно вагомим філософським романом є дилогія «*Листя землі*» Володимира Дрозда (1989), на основі якої можна простежити літературну маніфестацію одного з основних архетипових принципів української культурної ментальності, а саме *антеїзму*. Останній як принцип світоглядного й екзистенціального зв'язку з землею розкриває «вкоріненість» у природу, доквілля, обійстя, в рідний ґрунт. Вже у назву роману винесено дві архетипові лексеми – «листя» і «земля», – які перебувають у взаємозалежності, де «листя» підпорядковане «землі». Тобто, романні жителі Краю, що у дилогії мають метафоричне позначення «листя», є породженням Землі-Матері. Як і міфологічний Антей, який завжди був міцно пов'язаним з Матінкою-Землею, так і жителі романного села Пакуль прив'язані до власного ґрунту, доквілля, обійстя, – до природного і родового середовища свого рідного Краю. Тому для Кузьми, сина селянина Семирозума, «найкращою молитвою Богові є робота на землі» [4, 251].

Літературно-графічно розгортаючи тему життя людини та її роду, В. Дрозд звертається до міфологічного мотиву поклоніння дереву, що має етнокультурне значення «Дерева життя» – «Дерева роду». Етнокультурологічна ідея відродження роду пов'язана тут з мотивом воскресаючого дерева. Відповідно до міфологічних уявлень, пагони й гілки у названому творі В. Дрозда символізують нащадків роду: їх загибель – ознака загибелі роду. «Дерево життя» в романі В. Дрозда – не лише життя окремої людини, окремого роду, але й українського народу і його держави в цілому. Торкаючись майбутнього України («бути чи не бути Україні» [4, 447]), автор порівнює її з могутнім деревом, та коли «зрубувати гілля, врешті-решт засохне, і одірме коріння його в землі» [4].

Літературну етнокультурнографію початку XXI ст. гідно представляє філософська проза Анатолія Федя – письменника і філософа з Донбасу. Для подальшого утвердження взаємозв'язку етнокультурології та художньої літератури детальніше розглянемо його філософський роман-дилогію «*Переддень Доби Водолієвої*» (2013), який став фактично першим епосом Донецького краю.

А. Федь народився в селі Миколаївка Донецької області, а довгий час живе і працює у Слов'янську, тобто його культурологічний *топос* «*Малої Вітчизни*» вибудований просторищами «Великого Українського Степу». Події роману «Переддень Доби Водолієвої» відбуваються на славнозвісній землі, що гартована кров'ю

праотців-козаків, яка несе в собі їхній енергоінформаційний код, їх Дух і пам'ять на землі, де зараз, у 2014 році, як і декілька століть тому, знов проливається кров за свободу.

З точки зору діалогіки культури А. Федь, торкаючись у своїх літературно-філософських творах широкого пласту історії української землі, зокрема Донеччини, спрямовує свій пророчий зір у майбутнє, адже присвячує свій твір «дітям, у 2048 яким виповниться п'ятнадцять» [20, 1]. Відтак, історіософський епос і культур-діалогіка тут набувають ознак *етнофутуризму*, що діалогічно сплітає минуле з майбутнім. Анатолій Федь у своєму етнокультурологічному романі переосмислює вітчизняну історію, родову пам'ять українського народу за допомогою постмодерної стилістики, залучаючи елементи філософсько-світоглядного космозму, та все ж не цураючись, а спираючись на етнокультурні традиції рідного краю, України в цілому.

Хронотоп роману вибудований у Часі між голодомором 1933 і голодом 1947, серед узвишся донецького Степового Космосу. У філософа-письменника «Простір» втілюється у мислеобразі «Поле», що асоціюється з природним довкіллям української людини, безпосередньо пов'язаний з архетипом Землі, він позначає життєвий топос – «поле життя». Топос «Поле» у контексті філософії етнокультури набуває значення «Степу», що стає сакральним топосом Донбаського Краю: «Дід Леонтій вчився мудрості Степу, гармонійної краси, незорості... В ньому, як в людині закладено великий запас творчої і фізичної наснаги» [20, 25].

Показово, що Л. Миколаєнко визначає питому особливість українського «Степу» епітетами – «широкий», «безмежний», «як море», «без краю», «безконечний» [13]. Неосязність «Степу», його таємничість містичність в українській етнокультурі нагадують неохопну впорядкованість Космосу як спочатку «Дикого Поля», а потім – кулішевого «Хутора». У зв'язку з цим в аналізі етноментальних цінностей акад. С. Кримський зазначав, що «освоєння степу, перетворення його на поле було історичною місією українського народу, охарактеризованою феноменом козацького хутора як особисто відвойованої у степового хаосу землі» [6, 1]. У той само час, топос «Степ» символізує широту української душі, гостинність та духовне багатство, адже, по суті, є землею, де зароджувався антеїзм українського етносу, феноменологія його «життєвого світу» і «Малой Вітчизни». Взагалі українська ментальність характеризується перманентним діалогом етносу і природи, що знайшло свій відбиток в літературній етнокультурології і сьогодні.

А. Федь зазначає: помилка людини в тому, що вона себе називає вінцем природи. Героїня романів письменника-філософа донеччанка Натка – «втілення українського народу, в його фізичній і духовній сутності» [20, 128] – розмовляє з коровою як з живою людиною й сина Антона привчає ставитись до природи й тварин як до «одухотвореної речі» [20, 47]. Інтелігентна харків'янка Феня Дмитрівна бачить у простих речах навколо себе одухотворені «Предмети»: гомонить з Коридором, прислухається, про що говорять Стіни, Кабінет, Дзвоник. Неодмінно скаже директорів-матеріалістів Кузьмі Миколайовичу, що ці Предмети мають Душу, цим самим наштотуючи на думку про культур-діалогічні відгомони анімізму у сучасному світі. Таке відчуття навколишнього середовища свідчить про панестетизм українського світовідношення, про «налаштований локатор душі» [20, 394], що характерно як для етнокультури в цілому, так і для її регіональних вимірів, зокрема для Донбасу.

З позицій етнокультурології донецький письменник-філософ на сторінках свого роману підіймає світоглядно-культурологічну проблематику загальнолюдського, всепланетного масштабу, як-то: походження людства? яке покликання людини? в чому сенс її життя, та куди вона прямує? Крім того, порушуються проблеми національного штибу: які причини великих трагедій України ХХ сторіччя? які передчуття українців у переддень «доби Водолеєвої» – чи чекають вони приходу комунізму чи тішаться надією на збереження Незалежності української держави? Також у творі з позицій етнокультурології порушуються світоглядні проблеми окремого регіону: історія Донецького краю у «межичасі» – довоєнним голодомором і післявоєнним голодом. Іншими словами, у філософському романі «Переддень Доби Водолеєвої» А. Федя присутній як етнокультурний, так і космічний рівень, що посилює його історіософські та літературно-етнографічні пошуки долі українства у планетарній, загальнолюдській площині в контексті діалогу культур та філософії етнокультури.

Отже, проведене нами дослідження претендує на обґрунтування нового напрямку культурологічного знання – етнокультурологію як синтез наукової та мистецької рефлексії, що поєднує знання філософії етнокультури з їх естетичним відтворенням у художньо-образних формах. Зокрема, функції етнокультурології може виконувати і художня література, особливо у жанрах філософського, історичного і психологічного роману, науковій фантастиці та «альтернативній історії». В Україні художня література як етнокультурологія започаткована творами Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка. Практично вся «народницька» література, п'єси М. Старицького і М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської та І. Франка були «етнокультурологічними» за своєю художньо-естетичною природою. Великий внесок у розвиток української літератури як етнокультурології зробили П. Куліш, П. Мирний, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка. В сучасній українській художній літературі етнокультурологічні елементи присутні у творах В. Шевчука, В. Дрозда, А. Федя та інших авторів, що тяжіють до жанру філософського роману в контексті філософії етнокультури й культурологічної регіоніки.

Література

1. Богуцький Ю.П. Передне слово / Юрій Петрович Богуцький // Культурологічна думка: Щорічник наукових праць. – К., 2011. – № 4: Спец. вип. – С.9–10.
2. Бондар Є. До філософських джерел образу Сонячних Кларнетів / Є. Бондар // Слово і час. – Київ. – 1995. – №4. – С.71–73.
3. Донченко Л. Художні моделі національної ідентичності: Монографія / Лариса Донченко. – К.: КНТ, 2014. – 220 с.
4. Дрозд В. Листя землі : роман / Володимир Дрозд. – К.: Укр. письменник, 1992. – 559 с.
5. Кримський С. Архетипи української ментальності / Сергій Кримський // Проблеми теорії ментальності. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 273–301.
6. Кримський С. Ментальні цінності в контексті виборчої кампанії / С. Кримський. – День. – 2004. – 3 серпня. – С. 1, 4.
7. Лавріненко Ю. Кларнетичний символізм / Ю. Лавріненко // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994. – Кн. 1. – С.590.
8. Личковах В. А. Філософія етнокультури: Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В.А. Личковах. – К.: ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
9. Личковах В. Григорій Сковорода: Український Sacrum в «Саду божественних пісень» / Володимир Личковах // Еніоестетика імені: Акрівірші. Статті. Есеї. – Чернігів, 2014. – С. 90–93.
10. Личковах В. Етнокультурологія у веселковій імперії Ольги Петрової / В.А. Личковах // Магістеріум. – К., 2013. – Вип. 52. – С. 61–64.
11. Личковах В. Микола Хвильовий: етноренесансна естетика / Володимир Личковах // Еніоестетика імені: Акрівірші. Статті. Есеї. – Чернігів, 2014. – С. 95–101.
12. Личковах В. Федір Кравчук: митець як дослідник / Володимир Личковах // Чернігово-Сіверська культурологічна регіоніка. – Чернігів, 2011. – С. 118–126.
13. Миколаєнко Л. Український степ як естетичний феномен / Л. Миколаєнко; ред кол.: Буряк Ю. (голов.ред.) та ін. Худ оформ. та ред. Бродая О. та ін. // Хроніка-2000: Український культурологічний альманах. Рік вид. IX: Україна: Філософський спадок століть. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – Вип. 37–38. – С. 28–43.
14. Пуліна В.І. Етноментальні аспекти романтизму Пантелеймона Куліша / В.І.Пуліна // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка; за ред. проф. В.А. Личковаха. – Чернігів: ЧДПУ, 2010. – Вип. 75. – С. 61–64.
15. Тичина П. Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/Павло-Тичина/21170/Не-Зевс-не-Пан-не-Голуб-Дух>
16. Файзулліна Г. Етнокультурологічні виміри українського філософського роману / Г.С. Файзулліна // Дні науки філософського факультету – 2013. – К.: Вид.-поліграф. центр "Київський університет", 2013. – Ч. 2. – С.219–221.
17. Файзулліна Г. Міфопоезис української етнокультури у філософському романі Валерія Шевчука «Дім на горі» / Г. Файзулліна // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К.: Міленіум, 2013. – Вип. XXXI. – С.357–364.
18. Федорова І.І. Культурологія: навч. посіб. / І.І. Федорова. – К.: КПІ, 2009. – 160 с.
19. Федотова Т. Вогнепоклонник (Роздуми над збіркою Павла Тичини “Сонячні кларнети”) / Т. Федотова // Українська мова та література. – 1999. – №14. – С. 7–8.
20. Федь А. Переддень Доби Водолевої / Анатолій Федь. – Канів: «Склянка часу» (Zeitglas Verlag), 2013. – 470 с.
21. Хюбнер Бенно. Моя чужість. Нездужання щодо культурології: рефлексія з іншої (західної) точки зору / Бенно Хюбнер // Культурологічна думка: Щорічник наукових праць. – К., 2011. – № 4: Спец. вип. – С. 11–13.
22. Шевчук В. Дім на горі / В. Шевчук – К.: Радянський письменник, 1983. – 487 с.
23. Шейко В.М. Культурологія та компаративістика: методологічні трансформації / Василь Миколайович Шейко // Культурологічна думка: Щорічник наукових праць. – К., 2011. – № 4: Спец. вип. – С. 19–26.

References

1. Bohutskyi Yu. P. Perednie slovo / Yurii Petrovych Bohutskyi // Kulturolohichna dumka: Shchorichnyk naukovykh prats. – K., 2011. – № 4: Spets. vyp. – S.9–10.
2. Bondar Ye. Do filosofskykh dzherel obrazu Soniachnykh Klarnetiv / Ye. Bondar // Slovo i chas. – Kyiv. – 1995. – №4. – S.71–73.
3. Donchenko L. Khudozhni modeli natsionalnoi identychnosti: Monohrafiia / Larysa Donchenko. – K.: KNT, 2014. – 220 s.
4. Drozd V. Lystia zemli : roman / Volodymyr Drozd. – K.: Ukr. pismennyk, 1992. – 559 s.

5. Krymskyi S. Arkhetypy ukrainsoi mentalnosti / Serhii Krymskyi // Problemy teorii mentalnosti. – K.: Naukova dumka, 2006. – S. 273–301.
6. Krymskyi S. Mentalni tsinnosti v konteksti vyborchoi kampanii / S. Krymskyi. – Den. – 2004. – 3 serpnia. – S. 1, 4.
7. Lavrinenko Yu. Klarnetychnyi symvolizm / Yu. Lavrinenko // Ukrainske slovo: khrestomatiia ukrainsoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st. – K.: Ros, 1994. – Kn. 1. – S. 590.
8. Lychkovakh V. A. Filosofiia etnokultury: Teoretyko-metodolohichni ta estetychni aspekty istorii ukrainsoi kultury / V.A. Lychkovakh. – K.: PARAPAN, 2011. – 196 s.
9. Lychkovakh V. Hryhorii Skovoroda: Ukrainnyi Sacrum v «Sadu bozhestvennykh pisen» / Volodymyr Lychkovakh // Enioestetyka imeni: Akrovirshii. Statti. Esei. – Chernihiv, 2014. – S. 90–93.
10. Lychkovakh V. Etnokulturohrafiiia u veselkovii imperii Olhy Petrovoi / V.A. Lychkovakh // Mahisterium. – K., 2013. – Vyp. 52. – S. 61–64.
11. Lychkovakh V. Mykola Khvylovyi: etnorenesansna estetyka / Volodymyr Lychkovakh // Enioestetyka imeni: Akrovirshii. Statti. Esei. – Chernihiv, 2014. – S. 95–101.
12. Lychkovakh V. Fedir Kravchuk: mytets yak doslidnyk / Volodymyr Lychkovakh // Chernihovo-Siverska kulturolohichna rehioniky. – Chernihiv, 2011. – S. 118–126.
13. Mykolaienko L. Ukrainnyi step yak estetychnyi fenomen / L. Mykolaienko; red kol.: Buriak Yu. (holov.red.) ta in. Khud oform. ta red. Brodaia O. ta in. // Khronika-2000: Ukrainnyi kulturolohichniy almanakh. Rik vyd. IX: Ukraina: Filosofskyi spadok stolit. – K.: Fond spriannia rozvytku mystetstv, 2000. – Vyp. 37-38. – S. 28–43.
14. Pulina V.I. Etnomentalni aspekty romantyzmu Panteleimona Kulisha / V.I.Pulina // Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni T.H. Shevchenka; za red. prof. V.A. Lychkovakha. – Chernihiv: ChDPU, 2010. – Vyp. 75. – S.61–64.
15. Tychyna P. Ne Zevs, ne Pan, ne Holub-Dukh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Pavlo-Tychyna/21170/Ne-Zevs-ne-Pan-ne-Holub-Dukh>
16. Faizullina H. Etnokulturolohichni vymiry ukrainsoho filosofskoho romanu / H.S. Faizullina // Dni nauky filosofskoho fakultetu – 2013. – K.: Vyd.-polihraf. tsentr "Kyivskyi universytet", 2013. – Ch. 2. – S.219–221.
17. Faizullina H. Mifopoezys ukrainsoi etnokultury u filosofskomu romani Valerii Shevchuka «Dim na hori» / H. Faizullina // Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury. – K.: Milenium, 2013. – Vyp. XXXI. – S. 357–364.
18. Fedorova I.I. Kulturolohiia: navch. posib. / I.I. Fedorova. – K.: KPI, 2009. – 160 s.
19. Fedotova T. Vohnepoklonnyk (Rozdumy nad zbirkoiu Pavla Tychyny «Soniachni klarnety») / T. Fedotova // Ukrainska mova ta literatura. – 1999. – №14. – S.7–8.
20. Fed A. Peredden Doby Vodolievoy / Anatolii Fed. – Kaniv: «Sklianka chasu» (Zeitglas Verlag), 2013. – 470 s.
21. Khiubner Benno. Moia chuzhist. Nezduzhannia shchodo kulturolohiia: refleksiia z inshoi (zakhidnoi) tochky zoru / Benno Khiubner // Kulturolohichna dumka: Shchorichnyk naukovykh prats. – K., 2011. – № 4: Spets. vyp. – S.11–13.
22. Shevchuk V. Dim na hori / V. Shevchuk – K.: Radianskyi pysmennyk, 1983. – 487 s.
23. Sheiko V.M. Kulturolohiia ta komparatyvistyka: metodolohichni transformatsii / Vasyi Mykolaiiovych Sheiko // Kulturolohichna dumka: Shchorichnyk naukovykh prats. – K., 2011. – № 4: Spets. vyp. – S. 19–26.

УДК 792.2(477.62-2)"1878/1922"(045)

Демідко Ольга Олександрівна,
здобувач Маріупольського державного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕАТРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАРІУПОЛЯ (КІНЕЦЬ ХІХ–ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлено питання творчого становлення маріупольського театру в початковий період його діяльності. Зроблено історичний екскурс, що дозволило проаналізувати та визначити особливості діяльності маріупольського театру у ХІХ ст. – початку ХХ ст. Досліджено виникнення першої професійної трупи в місті, загальні тенденції розвитку маріупольського театру на початку ХХ ст., а також проаналізовано наявні проблеми в театральній культурі міста у зазначений період.

Ключові слова: маріупольський театр, антрепренер, «Храм музи Мельпомени», концертний зал, зимовий театр.